

Korunk koronatanúja

Tomán László megidézése halála és „tiszteletet érdemlő életművé”-nek befejezése alkalmából

Június 14-én terjedt el kicsi világunkban Tomán László halálhíre.

Elment a szerkesztő – mondták rá sokan. Amiben sok igazság volt. Toldi Éva 2002-ben ezt írta¹: „...ke-reken harminc évig volt a Forum Könyvkiadó szerkesztője. Három évtizeden át folyamatosan és nagy kitartással irtotta íróink, költőink, irodalomtudósaink helyesírási hibáit, hozta helyre nyelvbottlásaikat, csiszolta stílusukat. Túlzás nélkül állíthatom, munkássága során tiszteletet érdemlő szerkesztői életművet hozott létre.

Kritikákat ötven-egynéhány éve ír, neve ott szerepel a Híd elhíresült, 1950. áprilisi számában, amely ellen a korabeli hatalmasságok frontális támadást intéztek. Kritikusként azóta is időről időre megszólal, az utóbbi tíz esztendőben átfogó tanulmányokat közölt, amelyekben irodalomtörténeti adatokat pontosított, téveszméket oszlatott el, éles szemű, de vitriolba mártott tollú publicistaként is megismerhettük.”

Pontosabb, néhány mondatba tömörített összefoglalót nehéz lenne róla megfogalmazni. Pedig Toldi Éva csupán a verseskötethez nélkülözhetetlen jellemzést akart megfogalmazni a költőként alig, vagy inkább talán nem is ismert szerzőről. Az említett kritikai tevékenységre, tanulmányok írására, irodalomtörténeti adatpontosításra, a vitriolos vitacikkekre Tomán szinte predesztinálva volt. Az ötvenes évek elején, amikor a Híd ominózus számában megjelentette véleményét, amely miatt bekövetkezett a félreállítás, lényegében hivatalosan is meg lett határozva mozgásteret, noha származása miatt 1944 végétől valójában ezt már körvonalazták az új Jugoszlávia arra hivatott szervei: a Párt és a Belügy. Hiába volt ugyanis sok-sok olyan adottsága, amelyeknek köszönhetően hasznosan szolgálhatta volna a magát demokratikusnak és igazságosnak minősítő rezsimet, ő a kommunizmusnak – a proletárdiktatúrának – kezdetétől és végig csakugyan ellensége volt, s mint újvidéki tekintélyes polgári család sarja folyton arról írt és beszélt, hogy az egypártrendszerben milyen igazságtalanságok történnek. Családjuk – pontosabban

édesapja, Tomán Sándor – életútja is elég volt ahhoz, hogy a fiú is, László, a titói korszakban megbélyegzettnek számítson. Édesapja ugyanis a Délbácska c. újvidéki napilapnak – 1929-től Reggeli Újság – volt alapító tagja, megbecsült szerkesztője. S az akkori hatalom üldöztette. A lap megjelent 1944 végéig, s anynyira polgári és anynyira magyar volt, hogy amikor az új hatalom kimondta, hogy szüksége van magyar napilapra, s éppen Újvidéken, akkor egyben azt is kimondta, hogy véletlenül sem lehet újraindítani a magyarok között hatalmas népszerűségnek örvendő, s igen komoly szerkesztői és tudósítói hálózattal rendelkező Reggeli Újságot. Helyette indult meg 1944 karácsonyán a mai Magyar Szó elődje, a mereven kommunista beállítottságú és Tito-párti Slobodna Vojvodina. A Reggeli Újság újságírói pedig már azt is szerencsének tekinthették, ha nem fizettek életükkel. Nem kerülte el ezt a szomorú sorsot Andrée Dezső, a lap főszerkesztője, akit 1944 utolsó napjaiban kivégeztek. Tománék ebből sokat tanulhattak. Tomán Sándor csupán annak köszönhetette a hatalomváltás élve való megúszását, hogy a válságos hónapokat Csantavéren töltötte el. Hosszú élte során – kilencvenharmadik életévében halt meg 1990-ben – soha többé nem jelenhetett meg a neve nyomtatásban. A Reggeli Újság szerkesztőségének tagjai közül, tudomásom szerint, csupán Kollin József jutott be a Slobodna Vojvodina, illetve a Magyar Szó gárdájába, de írnia a neve alatt neki sem volt szabad. Tomán Sándor fia tehát eleve gyanús volt az új rezsimnek. A Hídban kifejtett véleménye csupán érvet szolgáltatott azoknak, akik mindig is ellenzékinek tartották őt. Ami lényegében igaz volt.

Ellenzékisége ellenére a família – nemzetközinek minősíthető összetételének köszönhetően – éppen olyan adottságokkal rendelkezett, amelyeket a kommunisták mindig is eszményítettek. Vegyes származásúak, egyes tagjai idegen országokból származtak, és sok országból toborzódtak. De Tomán Sándor családja öntudatos magyar volt, s a magyarságáért, a magyar közösségért sok áldozatot hozott.

¹ Toldi Éva: *Recenzió Tomán László A legtökéletesebb zár titka című verseskötetéhez*. A könyv 2002-ben jelent meg az Atlantis kiadásában Újvidéken.

Származásukról Tomán László ezt írta:² „Édesapám a XVIII. századig felkutatta származását: őseink csehországi parasztok voltak. Apai nagyapám lett újvidéki polgár, hentes, szódavízgyáros volt. Anyai nagyapám Ung megyéből származik, felesége Zemplén megyei volt.” Majd a továbbiakban: „Édesapám esete mutatja, hogyan válhat valaki, nem magyar származása ellenére, magyarrá. Édesapja a csehországi Klatovyban (Klattau) született, de csehül nem tudott, édesanyja, Zeiner Ilona, újvidéki születésű, német neve ellenére magyar volt, az anyakönyv szerint is Ilona, apja Zeiner János puskaműves, anyja Gunde lány. A családban hol németül, hol magyarul beszéltek, de a gyerekek mind magyar iskolába jártak.” Később megismétli visszaemlékezésében a többnyelvűségről közölteket: „Szüleim és minden rokonunk három nyelvet beszélt: magyarul, németül és szerbül. (Nagyszüleim utóbbit csak törtek.) Engem gyerekkorom óta úgy neveltek, hogy mind a három nyelvet beszéljem. (A körülmények folytán a németet meglehetősen elfelejtettem.) Maga Újvidék is háromnyelvű volt, de persze éltek itt szlovákok, horvátok, ruszinok, a két háború között pedig oroszok is, akik a bolsevista forradalom elől menekültek ide. Az utcákon tehát igen sok nyelvet lehetett hallani, és ez senkit sem zavart.” A magyar mioltáról elég sokat írt ebben a tanulmányában, még ezt is: „Magyarságomat elsősorban családi környezetemnek köszönhetem. Otthon magyar nevelést kaptam, nemzeti szellemiséget, az anyanyelv szeretetét és tiszteletét, a tiszta magyar beszéd ápolását. Nálunk a nemzeti színek szentnek számítottak.

(...)

Magyarországon közeli rokonaink éltek, s gyakran meglátogattuk őket. Mindig nagy élményekkel, nemzeti érzésekkel feltöltődve tértem haza Pécsről vagy Budapestről. Egy alkalommal egy kis fémtokban magyar földet hoztam magammal Pécsről.”

Miután ábrázolja az első világháború óta – az 1941 és 1944 közötti rövid időszakot kivéve – folyamatosan tartó szláv betelepítést a Vajdaságba, leszögezi: „A két háború közötti évtizedekben volt a Vajdaságban magyar társadalmi élet. [Kiemelés: M.M.] Mind a nyilvános – egyesületi –, mind a magánéletben. S valószínűleg ez tartotta együtt, ez tartotta meg a magyarságot, legalábbis nagyrészt.” Csoda-e hát, ha Tomán gondolatvilágában a magyar polgári összefogás gondolata, a valamikori újvidéki magyar egyesületek és elkobzott otthonaik stb. vissza-visszatérő motívum?

Visszaemlékezésében megemlíti egy epizódot, olyat, amelyenről csak nagyon ritkán hallhatunk, olvashatunk. „Az 1918-as változás fájdalmasan érintette az újvidéki magyarokat. A magyar diákok, egyetemisták a szerb csapatok bejövetele után túntettek az

új rendszer, az új állam, az elcsatolás ellen, de ez nem változtatott a helyzeten.” Csuka Jánostól, Tomán Sándor szakmai társától tudjuk, hogy még fegyveres ellenállást is szerveztek Bácska északi részében a helybeli magyarok. Csak hát akkor (sem) számíthatunk az anyaország támogatására az akkori országvezetés miatt, amelynek – a némely elfogultak által agyondicsért, valójában – eléggé hitvány főszereplője gróf Károlyi Mihály volt.

A fentebb ábrázolt nemzeti elkötelezettsége miatt Tomán László ugyan nem járta meg Tito börtöneit, de nem sok hiányzott hozzá. Akiről olyan denunciók jelentek meg, mint róla, az említett Híd-szám megjelenése után, például az Ifjúság Szava című hetilapunkban, annak mindig kéznél kellett tartania a pokrócot, mert sosem tudhatta, mikor viszik börtönbe. Csoda-e, ha Tomán Lászlót ideges, nyugtalan embernek ismerték sokan. Ezt a tulajdonságát azután sem vetkezhette már le, amikor elővehette az íróasztala fiókjának rejtekéből azokat a kéziratokat, amelyekről ő maga is úgy gondolta, sosem fognak könyv alakjában megjelenni. Nem kis elégtétel lehetett számára, hogy ezt megérte.

Az, hogy ő ellenzéki író volt, könnyen kitetszik esetenként akár csupán az írása címéből is. Ezt írta például 1951. április 21-én a Magyar Szóban: „A felszabadulás utáni szépirodalmi munkákat szinte teljesen hozzá nem értő emberek bírálták, olyanok, akiknek egészen kevés közük volt ahhoz, amit irodalomnak nevezünk.”³ Vitacikkét ezzel a mondattal zárja: „Az ilyen irodalompolitikának megbocsáthatatlanok a bűnei.” Ne feledjük a kort, amelyben ezek az eretnek gondolatok nem csupán megfogalmazódtak, hanem meg is jelentek. Kek Zsigmond, a Magyar Szó alapító főszerkesztője még Goli otok börtönszigetén sínylődött, mert szembefordult a hatalommal. A Tománéhoz hasonló polgári műveltséggel rendelkező, szabadkai Dévavári (Dér) Zoltán szintén. Nem csoda, hogy Tomán ekkoriban megfogalmazott gondolatai közül némelyek csak közel fél évszázad múlva jelenhettek meg ebben az itt említett kötetben. Például az 1955-ben megszületett *Szó és idő ürügyén* című vitairata. Ebben ez a gondolat is megfogalmazódott: „Mikor jön el az az idő, amikor a szerzőknek nem kell félve kérdeznük: mit szól ehhez majd a szerkesztő és mit szólnak mások?” Nem csekély polgári bátorság kellett akkoriban ahhoz, hogy valaki ilyet kimondjon.

Holott ő maga csak ezután lett szerkesztő. Na de milyen!

Kalapis Zoltán nyilatkozza róla, amikor megjelenés előtt állt életművének, az *Életrajzi kalauznak* az első kötete (Kalapis arról beszél, hogy miért Tománt választotta könyve szerkesztőjének): „...több mint harmincéves tapasztalata van a könyvek előállításában.(...) kiváló szakmai jártassága miatt. Nem tudok

² Tomán László: Nyolcvan év kisebbségben, „Extra Hungariam”, Logos, 2002

³ Tomán László: A bűnös irodalompolitikától az irodalom bűneiig” Atlantis, Újvidék, 2001. 7. o.

jobb szerkesztőt nála...” A pontosságra, az adatok megbízhatóságára oly hiú Kalapis nem tévedett.

A fordulat éveiben gyorsan magára lelt és kezdte kö-zölni leírt gondolatait a frissen indított, Keszég Károly által irányított lapban, a Naplóban. Egymásra találtak. Hétről hétre jelentek meg Tomán cikkei az időszerű ese-ményekről, amelyek bőven szolgáltattak neki témát. Jó-részt ezekből a cikkeiből állt össze a *Múltunk, jele-nünk... Lesz-e jövőnk* c. kötete. A magyar autonómi-át ugyan illúzióknak tartotta, ilyet ő még nem látott, s eb-ben az álláspontjában eltért a történelmi VMDK alap-állásától, egyébként azonban szüntelenül buzgólkodott magyar kisebbségünk jogainak megfogalmazásában és védelmezésében, olyannyira, hogy távol tartotta ma-gát az osztódással szaporodó politikai pártjaink mind-egyikétől. Elég csak idézni az aggódó gondolatokkal terhelt könyve néhány írásának címét: *Hamisítással való hódítás; Kórógy, Szent László, Dubrovnik; Nácizmus a városházán; Magyarok, ti nyilasok; Nem korhadó fa-keresztek; Kisebbség, hallgass a neved; Világ prole-tárjai, vége a komédiának...* És sorolhatnánk még.

Legőszintebben, legtömörebben, legmegrendí-tőbben mégis a verseiben fogalmazta meg gondo-latait. Ha ezek a versei rendre megjelentek volna, feleslegessé vált volna azoknak az őt szüntelenül fig-yelőknek a munkája, akik talán annak köszönhet-ték karrierjüket, hogy vállalták Tomán László fig-yelését és róla szóló jelentések készítését. Ezek-nek a jelentéseknek a tartalma még ismeretlen elő-tünk, a titói korszak szikofantáit* még védik törvé-nyeink. Maradjunk hát meg azoknak az őt figyelők-nek a jelentéseinél, akik baráti aggódással figyelték munkásságát, olvasták verseit, és recenzióban val-lották meg nézetüket. Előbb azonban idézzük egy tekintélyes, igazi vajdasági tudós véleményét a már említett prózai kötetéről. Aleksandar Tišma is írt re-cenziót *A bűnös irodalompolitikától az irodalom bű-neiig* c. kötetéről. Ő szerbül fogalmazta meg, itt sa-ját fordításban adom ezt a részletet. „Amellett, hogy a vajdasági magyarok irodalmi élete utolsó év-tizedeinek sajátos krónikáját jelenti *A bűnös iroda-lompolitikától az irodalom bűneiig* című kötet, a kom-munizmus által tirannizált Vajdaság egy értelmisé-gének gerincességéi bizonyítványa is.”

A verseskötetről többen is írtak véleményt. Hogy ez milyen kötet, azt hadd mutassuk be mindössze két vers idézésével. Az egyik a címadó:

ULTIMA CONCLUSIO

Ismerem a legtökéletesebb zár titkát:
Kinyithatatlan.
(1975. április 13.)

AZ ÚJ VIHAR

Nyugatról virrad, keletről fellegek,
Nem látjátok ezt, ó, gyarló emberek?
Nyugatról a fényt nem látjátok,
De a keleti mennydörgést sem halljátok?
Hol van a fületek, a szemetek,
S még mindig nincs eszetek?
Még nem ébredtetek föl
A horogkereszt ütésétől,
S ismét borul az ég, nincs áldás,
De emberek, nyugatról jön a megváltás.
S keletről? Keletről, emberek,
Keletről jön a vesztetek.
(1945)

Diáknak kellett lennie a talpán annak a tizenöt éves verselőnek, aki a háború utolsó évében már szembe tudta állítani a két emberiségellenes ideológiát, a nyi-last és a kommunizmust, egyaránt elmarasztalta mind-kettőt, meglátta lényegük azonosságát.

Herceg János írja recenziójában:

Milyen ösztönző hatása lett volna az „öreg” Tomán László verseinek fiatalon, amikor errefelé úgy hiány-zott a bátor és kulturált költői hang! Pedig készen vol-tak, csak lakat alatt tartotta őket.

(Herceg János, 1990. Kézirat.)

A másik recenzió az a Vukovics Géza, akiről na-gyon kevesen tudták, hogy származása ellenére ke-rült egy megbuktatott tirannus főszerkesztő után a Ma-gyar Szó főszerkesztői székébe a hatvanas években. A származási hátrány alatt pedig elsősorban az ér-tendő, hogy édesapja is az 1944-ben ártatlanul ki-végzett szabadkai magyarok között található. De hát ezt róla csak nagyon kevesen tudták. Vukovics ezt írja:

Ezeket a felindulásból, tiltakozásból fokozatosan önmarcangoló tépelődésbe hajló, és egyre inkább tö-mörré váló verseket nem szükséges szép sorrendben olvasni, hogy a 'dokumentálás' nyilvánvalóvá váljon, hiszen minden egyes vers külön-külön esztétikai él-vezetet, élményt hoz magával, ugyanakkor a tudat-ra is hat, s e kettő együttes erővel bűvkörébe vonja az emberi érzelmeket is.

Azon sem kell csodálkozni, hogy a Kosztolányi-imá-dó, szabadkai születésű Vukovics Géza és az újvidéki Tomán László (aki meg a Délbácska, illetve Regge-li Újság köre tömörülő művelt magyarok szellemisé-gén nőtt fel, és ezt örökítette meg minden gondola-tában) megnyilatkozásaikban annyira azonosulni tudtak. Véleményükből, magatartásukból világosan lát-ni, hogy a sokat emlegetett Újvidék—Szabadka-el-lentét mesterségesen gerjesztett, nélkülöz minden ala-pot. A hatalom eszelte ki a megosztásunkra.

*szikofanta (gör—lat, rég 1. hivatásos besúgó az ókori Athénban 2. jellemtelen, aljas, hazug, talpnyaló ember - Bakos F. Ide-gen szavak és kifejezések szótára)